

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Lektura jako bliskość

Author: Irena Socha

Citation style: Socha Irena. (2020). Lektura jako bliskość. W: K.Tałuć, M. Nadolna-Tłuczykont (red.), „Między książką a literaturą : księga jubileuszowa dedykowana Profesor dr hab. Teresie Wilkoń z okazji 45-lecia pracy naukowej i dydaktycznej” (S. 126-146). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Irena Socha

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Lektura jako bliskość

[...] warto zadać sobie podstawowe pytanie, czym ma być dla nas lektura: budowaniem wspólnoty czy krokiem w kierunku samotności?¹

Kształtująca się na przełomie XIX i XX wieku głębsza świadomość dialogicznej natury tekstu oraz relacji nadawcy z odbiorcą spowodowała zmianę dominującego paradygmatu poznawczego w teorii badań humanistycznych, jak i społecznych. W literaturoznawstwie odłożono rygorystyczne kategorie teorii dzieła literackiego na rzecz „zanurzenia się” w świecie czytelnika, przyjęcia jego punktu widzenia „na poziomie mikrohistorii”², co uprawomocniło nowe pytania badawcze, a także nowe źródła: wyrażające poglądy, zachowania i interpretacje. Konsekwencją było postrzeganie czytania jako lektury, a więc przede wszystkim w perspektywie zjawisk recepcji, jako fenomenu jednocześnie nadawczego i odbiorczego, tekstowego i kulturowego, indywidualnego i społecznego, kierowanego przez autora do potencjalnego adresata (bez względu na stopień ukonkretnienia jego podmiotowości) badanego w całej gamie zachowań – od aktów psychicznych po fakty społeczne i kulturowe³. Konsekwencją były także „swoboda w odczytywaniu znaczeń i przyjemność czytania”⁴,

---

¹ J. TOMKOWSKI: *Zamieszkać w bibliotece*. Ossa 2008, s. 50.

² „Wskrzeszenie czytelnika”. Z *Jeanem Hébrardem rozmawia Paweł Rodak*. „Pogranicza” 2006, nr 5, s. 69.

³ Zob. A. BURZYŃSKA: *Teoria i lektura. Niebezpieczne związki*. „Pamiętnik Literacki” 2003, z. 1, s. 71–109.

⁴ *Ibidem*, s. 76.

jako uprawnienia czytelnika zwolnionego od oczekiwań i uwarunkowań instytucji patronującej lekturze. Konsekwencją było w końcu „ożywienie” i „ucieleśnienie czytelnika”, zaakceptowanie jego indywidualności, historyczności i fizyczności zarazem. Słowem, dążono do tego, by także w perspektywie oglądu naukowego „na powrót »uczłowieczyć« lekturę” [...], „przywrócić czytaniu twórczy charakter [...] zrehabilitować zdyskredytowaną zmysłowość, cielesność i przyjemność czytania”, dowartościować „doświadczenie” jako kategorię antropologiczną⁵.

Także zorientowanej humanistycznie socjologii właściwe było przekonanie, że rzeczywistości społecznej nie da się badać „w sposób sformalizowany czy wyizolowany od osobistych doświadczeń i sposobu ujmowania rzeczywistości przez poszczególnych ludzi”⁶. Zwrócono zainteresowania ku małym grupom jako „wspólnotom interpretacyjnym” zintegrowanym wspólnymi wartościami, a często bezpośrednią stycznością, tworzącym „więzi oparte na wspólnocie rozumienia”⁷. Pojmowanie lektury jako relacji i dialogu: dialogu z kulturą w horyzoncie dostępnym czytelnikowi; z sytuacją określającą warunki odbioru; z Innym obecnym w tekście; a przede wszystkim z grupą odniesienia, w której i dzięki której odbiorca uczestniczy w kulturze książki – było bodaj najistotniejszym, ze względu na poznawcze konsekwencje, zwrotem w myśleniu o czytelnictwie. Nie mniej istotne było uznanie, że lektura u swych początków jest zawsze czynnością intymną, indywidualną i subiektywną, nawet gdy staje się relacją i nawet wtedy, gdy siła kontekstu uwarunkowań w jakimś stopniu „stereotypizuje” zachowania odbiorcze.

Uogólniając, można więc nieco symbolicznie i nieco przesadnie powiedzieć, że różne kierunki we współczesnej humanistyce, i nie tylko humanistyce, poszukiwały tych elementów, dzięki którym lektura zarówno w wymiarze men-

⁵ Ibidem, s. 96. Por. M.P. MARKOWSKI: *Antropologia, humanizm, interpretacja*. W: *Kulturowa historia literatury*. Red. A. ŁEBKOWSKA, W. BOLECKI. Warszawa 2015, s. 137–152; R. CHYMKOWSKI: *W stronę antropologii praktyk lekturowych*. „Kultura i Społeczeństwo” 2011, nr 2/3, s. 261–268; H. MAMZER: *Przemoc i tekst*. W: *Formy przemocy w kulturze współczesnej*. Red. H. MAMZER. Poznań 2006, s. 27–43.

⁶ B. KOREDZUK: *Biografia jako kategoria badawcza w polskiej bibliologii*. W: *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2007, s. 63.

⁷ „Wskrzeszenie czytelnika”..., s. 72, 74, 77.

talnym, jak i cielesnym, ma moc powodowania bliskości, „zbierania wokół”, tworzenia trwałych więzi jej uczestników. Kategoria „bliskości” zdaje się więc łączyć współczesne teorie, choć w różnych elementach upatrywały one jej sprawczości: od Mikołaja Rubakina (poszukującego jej w podobieństwie psychiki i indywidualnych dyspozycji mentalnych odbiorców) po Floriana Znanieckiego, Stanisława Ossowskiego, Hansa-Georga Gadamera, Rogera Chartier’a i Jean’a Hébrarda – poszukujących jej we wspólnocie wartości, tradycji, kulturowych doświadczeń⁸; od znajdujących ją w tworzonych na gruncie języka habitusach i „mapach konceptualnych” (Jack Derrida, Richard Rorty) po uznających „fizyczność” percepcji „w zwierciadle natury”, percepcji doświadczanej przez „ciało” zanurzone w życiu codziennym (Maurice Merleau-Ponty, Nicholas Rescher)⁹.

W Polsce powojenne uwarunkowania polityczne, a także wymagania polityki kulturalnej sprzyjały ujęciom w makroskali – socjologicznym badaniom dużych struktur społecznych. Choć nurt socjologii humanistycznej był żywotny i owocował znakomitymi pracami (między innymi Zbigniewa Chałasińskiego, Antoniny Kłoskowskiej, Jana Szczepańskiego, Andrzeja Tyszki, Anny Pawełczyńskiej), dopiero trwała zmiana politycznego i kulturowego klimatu w latach dziewięćdziesiątych spowodowała, iż w metodologii badawczej dowartościowano siłę opiniotwórczą małych grup uczestnictwa w kulturze, definiowanych nie tyle ze względu na wspólne cechy społeczno-demograficzne, ile przede wszystkim ze względu na wspólny fundament aksjologiczny oraz tożsamościowy, który ujawnia się przede wszystkim w relacjach i interakcjach, w opiniach, także w zachowaniach lekturowych. „Używane” w poszczególnych grupach repertuary lektury i waloryzacje tekstów postrzegano jako jeden z elementów spójności grupy¹⁰. Nawet jednak kierunki badawcze inspirowane „zwro-

⁸ Zob. K. MICHALSKI: *Gadamer*. W: H.G. GADAMER: *Rozum, słowo, dzieje. Szkice wybrane*. Przeł. M. ŁUKASZEWICZ, K. MICHALSKI. Warszawa 1979, s. 5–17; E. KOBYLIŃSKA: *Hermeneutyczne ujęcie kultury jako komunikacji*. W: *O kulturze i jej badaniu. Studia z filozofii kultury*. Red. K. ZAMIARA. Warszawa 1985, s. 211–230.

⁹ Por. na przykład H. MAMZER: *Przemoc i tekst...*; A. BURZYŃSKA: *Kulturowy zwrot teorii*. W: *Kulturowa teoria literatury*. Red. M. P. MARKOWSKI, P. NYCZ. Kraków 2010, s. 41–91.

¹⁰ Na koniecie zróźnicowanie metod badania czytelnictwa i sposobów interpretacji materiałów źródłowych w zależności od typu publiczności wskazywała dawno temu Anna PAWEŁCZYŃSKA (*Studia nad czytelnictwem*. Warszawa

tem kulturowym” uwagę kierowały najczęściej nie na wspólną lekturę, lecz na czytelnika jako indywiduum obcujące z lekturą, koncentrując uwagę na relacjach tekst – odbiorca, a więc na procesach indywidualnej (nawet jeśli w społecznym kontekście) recepcji tekstu. Na drugim biegunie historycy kultury badali duże zbiorowości społeczne jako wspólnoty kulturowe. Problem rzeczywistych wspólnot czytelniczych oraz relacji, więzi i odniesień, jakie się tworzą pomiędzy podmiotami lektury pozostawał wyraźnie niedowartościowany.

Co prawda, już w latach trzydziestych zwrot w kierunku socjologii humanistycznej – „rozumiejącej”, której pytania poznawcze i metodologiczne fundamenty dał Florian Znaniecki i z której najwięcej czerpały studia czytelnictwa, inspirował zwrócenie się badaczy ku grupom zintegrowanym i relacjom w ich obrębie¹¹. Dopiero jednak tak zwany zwrot antropologiczny, a zwłaszcza zwrot etyczny zmienił perspektywę obserwacji, „odkrywając” lekturę jako relację (różne formy relacji), jako siłę integrującą, a nawet kreującą małe i większe społeczności, zwłaszcza wówczas, gdy możliwe jest komunikowanie się między nimi. O ile więc humanistycznie zorientowani socjologowie stawiali pytanie – często pojawiające się w pracach teoretycznych Stefana Żółkiewskiego – „co ludzie robią z literaturą”, to przedstawiciele tak zwanej krytyki etycznej z kręgu Wayne’a Booth’a czy Marthy Nussbaum formułowali je odwrotnie – „co teksty [literackie] »robią z nami« podczas lektury i po jej ukończeniu”, zwracając uwagę na „motywacje i konsekwencje lektury w realnym życiu, a następnie [...] wyzyskanie możliwości tkwiących w literaturze dla budowania modelu »dobrego życia«¹². Zwrot etyczny skłaniał do myślenia o lekturze jako „miejscu spotkania” – a więc bli-

---

1969), odróżniając zbiorowości, dla których lektura stanowi istotną specyficzną wartość – skłonne do tworzenia wspólnot czytelniczych, od publiczności, dla której książka nie jest wartością specyficzną, lecz konsumpcją jednego z wielu medialnych komunikatów, odczytywanego w tym samym kluczu, co inne produkty kultury masowej.

¹¹ Uwagę badaczy w stronę obserwacji indywidualnych wyrazów recepcji kierował już w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku Mikołaj Rubakin, twórca bibliopsychologii. Bodaj jako pierwszy, stosując narzędzia pomiaru reakcji psychicznych, chciał naukowo opisać fenomen „bliskości lektury” lub jej odrzucenia przez czytelnika. Jak wiadomo, bliskość wyjaśniał zgodnością „języka wewnętrznego” autora dzieła i czytelnika, czyli podobieństwem sposobu postrzegania i recypowania rzeczywistości.

¹² K. KOZIOŁEK: *Czytanie z innym. Etyka. Lektura. Dydaktyka*. Katowice 2006, s. 15, 14.

skości – „świata tekstu i indywidualnego kontekstu czytelnika”, a doświadczenie lekturowe opisywał jako możliwość „przemiany konkretnego czytelnika, wynikającej ze spotkania z odmiennością języka i problematyki przedstawianej przez utwór literacki”¹³. Tym samym kierował uwagę z jednej strony ku lekturze jako przeżyciu intymnemu, skłaniającemu do podjęcia dialogu z tekstem i z samym sobą, a z drugiej – ku małym grupom, w których bliskość lektury wiąże się z bliskością relacji jej uczestników. Podobną perspektywę rozumienia lektury jako dialogu poszukującego „żywego interlokutora, czyli drugiego człowieka”, jako „tworzonego środowiska (domu) książek w przestrzeni fizycznej lub wirtualnej”¹⁴ dowartościował „zwrot antropologiczny” w nauce o książce, skłaniając ku opisowi wzorów lektury i opinotwórczej roli tych środowisk¹⁵.

Zmiana perspektywy miała oczywiście istotne konsekwencje dla warsztatu badawczego, co wiązało się z uprzywilejowaniem metody *case study*, a przede wszystkim dowartościowaniem źródeł o charakterze biograficznym i autobiograficznym, zwłaszcza pamiętników, listów, niepowtarzalnych w swej wyjątkowości ekspresji indywidualnych, a także literatury pięknej i przedstawień plastycznych – a więc takich świadectw lektury, które dokumentują nie tyle czytelnicze wybory, ile przede wszystkim relacje wyrażające usytuowanie czytelnika wobec innych uczestników lektury, osadzone w czasoprzestrzeni, która przydaje im znaczeń symbolicznych, estetycznych i aksjologicznych¹⁶.

¹³ Ibidem, s. 14. Autorka przedstawia także zagraniczną i polską literaturę przedmiotu dotyczącą „zwrotu etycznego”.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Podmiotową (lecz nie indywidualistyczną) osadzoną w kulturowych i społecznych kontekstach perspektywę w badaniach historii czytelnictwa proponowali na różny sposób: Janusz KOSTECKI (*O niektórych problemach historia czytelnictwa*. W: *Institucje – publiczność – sytuacje lektury. Studia z historii czytelnictwa*. T. 5. Red. J. KOSTECKI. Warszawa 1994, s. 301–302). Andrzej DRÓŻDŻ (*Książki i biblioteki w perspektywie antropologii kulturowej*. W: *Bibliologia i informatologia*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2011, s. 65–79, 71); Roman CHYMKOWSKI (*W stronę antropologii praktyk lekturowych*. „Kultura i Społeczeństwo” 2011, nr 2/3, s. 261–268).

¹⁶ Zob. A. NOWICKI: *Człowiek w świecie dzieł*. Warszawa 1974; M. GOŁASZEWSKA: *Człowiek w zwierciadle sztuki. Studium z pogranicza estetyki i antropologii filozoficznej*. Warszawa 1977; J. KOSTECKI: *Charakterystyka wybranych społecznych sytuacji komunikacji czytelniczej w polskiej kulturze drugiej połowy XIX wieku*. „Pamiętnik Literacki” 1978, nr 4, s. 99–138; E. BOROWIECKA: *Poznawcza wartość sztuki*. Lublin 1986; *O biografii i metodzie biograficznej*. Wstęp i wybór T. RZEPA, J. LEOŃSKI. Poznań 1993; *Czas i wyobraźnia. Stu-*

W bibliologii ślady recepcji w postaci różnych form komentarza czytelniczego badano od dawna, podobnie jak komunikacyjną rolę ilustracji książkowej¹⁷, a także zapis więzi lekturowych utrwalony w dedykacjach ksiąg zachowanych w księgozbiorach prywatnych. Wśród wielu typów źródeł dowartościowano w tym celu także „źródła literackie: pamiętniki, autobiografie, wspomnienia, kroniki rodzinne, opisy podróży” oraz „źródła ikonograficzne”¹⁸.

Mimo że w ostatnich latach badacze coraz chętniej dla opisu zjawisk przyjmują mikroskalę¹⁹, to historia książki powiązana z historią prywatną i społeczną (ukazująca sieć interakcji i komunikowania się „wokół lektury”, środowiska czytelnicze zintegrowane wokół wspólnych wartości i wzorów zachowań, rolę opiniotwórczych grup w tworzeniu wzorów czytania i odbioru) nie ma wielu realizacji²⁰ w bogatym, kilkudziesięcioletnim dorobku studiów nad czytelnictwem²¹. Dotyczy to także na

---

dia nad plastyczną i literacką interpretacją dziejów. Red. M. KITOWSKA-ŁYSIAK, E. WOLICKA. Lublin 1995; K. BEDNARSKA-RUSZAJOWA: *Biblioteki i książki w pamiętnikach polskich XVIII–XX wieku. Rekonesans źródłowy.* Kraków 2003; R. CHYMKOWSKI: *Autobiografie lekturowe studentów.* Warszawa 2011; B. KOREDZUK: *Biografia jako kategoria badawcza ...*, s. 60–70.

¹⁷ Zob. K. MIGOŃ: *Bibliologiczne problemy książki ilustrowanej.* W: *Sztuka książki. Historia, teoria, praktyka.* Red. M. KOMZA. Wrocław 2003, s. 13–21; K. KRZAK-WEISS: *Ilustracja polskiej książki drukowanej od XV do XVIII wieku. Zarys stanu badań i postulaty badawcze.* W: *Bibliologia. Problemy badawcze...*

¹⁸ B. KOREDZUK: *Biografia jako kategoria badawcza ...*, s. 62.

¹⁹ Na przykład R. CHYMKOWSKI: *Pozaliterackie zainteresowania czytelnicze studentów.* „Przegląd Humanistyczny” 2003, nr 5, s.83–95. Nierzadko wiąże się to z decyzją stosowania metod niestandardyzowanych (na przykład swobodnego wywiadu, spontanicznych wypowiedzi, swobodnej obserwacji), niespełniających kryteriów naukowej kwantytatywności i reprezentatywności.

²⁰ Taką perspektywę przyjmuje się częściej w odniesieniu do grup, które tworzą się w przestrzeni wirtualnej. Zob. J. STOREY: *Kultura fanów.* W: *Studia kulturowe i badania kultury popularnej. Teorie i metody.* Red. J. BARAŃSKI. Kraków 2003; J. PAPUZIŃSKA: *Wpływ świata mediów na kształt książki dziecięcej i style jej odbioru.* W: *Książka dziecięca 1990–2005. Konteksty kultury popularnej i literatury wysokiej.* Red. G. LESZCZYŃSKI, D. ŚWIERCZYŃSKA-JELONEK, M. ZAJĄC. Warszawa 2006, s. 13–31.

²¹ Lekturę jako intelektualny i aksjologiczny zwornik środowiska, stanowiący o jego kulturze i tradycji umysłowo-artystycznej, przedstawiał między innymi Aleksander Kamiński, badacz XIX-wiecznych związków młodzieży, a na gruncie bibliologii między innymi Anna Żbikowska-Migoń, charakteryzująca środowisko intelektualne Uniwersytetu Wileńskiego, i Bożena Koredczuk – środowisko prawników. Zob. B. KOREDZUK: *Udział inteligencji prawniczej Królestwa Polskiego w kształtowaniu kultury książki (1815–1915).* Wrocław 2011, s. 12.

przykład specyficznego środowiska czytelniczych inicjacji, jakim jest rodzina²², która w innych aspektach jest w socjologii i psychologii jednym z najczęściej badanych podmiotów.

Dialogiczną i komunikacyjną naturę dzieła literackiego mającego moc tworzenia różnego typu relacji – od rzeczywistych po symboliczne – znacznie wcześniej niż teoretycy literatury i badacze kultury uświadamiali sobie twórcy sztuk wizualnych. Spośród nich najpowszechniejszy zasięg miały te, którym przypisywano istotne znaczenie religijne (różne formy przedstawień misteryjnych) bądź edukacyjne (teatralizacje szkolne: żywe obrazy i przedstawienia sceniczne). Podobnie malarstwo i literatura piękna – zarówno dziecięca, jak i „dorosła”, od starożytności po średniowiecze – przekonująco i na różne sposoby ilustrowały sytuacje lektury²³, poprzedzając, a także inspirując poznawcze intuicje późniejszych badaczy teorii odbioru dzieła literackiego i socjologów literatury, a także bibliologów wskazujących współzależność zachowań lekturowych i edytorsko-graficzno-plastycznego kształtu książki, uznających książkę ilustrowaną za „szczególne medium komunikacyjne”²⁴, a teksty literackie za prawomocne źródła poznawania dziejów lektury²⁵.

²² Zob. J. PAPUZIŃSKA: *Rodzinna inicjacja literacka w przeszłości*. W: EADEM: *Inicjacje literackie. Problemy pierwszych kontaktów dziecka z książką*. Warszawa 1981, s. 30–38; *Rodzina jako środowisko wychowawcze w czasach nowożytnych*. Red. K. JAKUBIAK. Bydgoszcz 1995; R. WAKSMUND: *Od literatury dla dzieci do literatury dziecięcej. (Tematy – gatunki – konteksty)*. Wrocław 2000; *Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XX wieku. Zbiór studiów*. Red. K. JAKUBIAK, A. WINIARZ. Bydgoszcz 2004; G. LESZCZYŃSKI: *Kulturowy obraz dziecka i dzieciństwa w drugiej połowie XIX i w XX w. Wybrane problemy*. Warszawa 2006; A. ZDANOWICZ: *Biblioteczka rodzinna – projekt idealny*. „Prace Polonistyczne” 2006, t. 2, s. 241–254.

²³ Na przykład J. KOSTECKI, M. ROWICKA: *Biblioteki w zaborze rosyjskim w powieściach realistycznych II połowy XIX wieku*. W: *Ludzie i książki. Studia historyczne*. Red. J. KOSTECKI. Warszawa 2006, s. 75–91; M. ROWICKA: *Sceny lektury w polskiej powieści realistycznej II połowy XIX wieku (zabór rosyjski)*. W: *Instytucje, publiczność, sytuacje lektury. Studia z historii czytelnictwa*. T. 3. Red. J. KOSTECKI. Warszawa 1991, s. 98–180; R. WAKSMUND: *Od literatury dla dzieci do literatury dziecięcej...*

²⁴ K. MIGOŃ: *Bibliologiczne problemy książki ilustrowanej...*, s. 20; M. KOMZA: *Książki-podarki. Historia, typologia, funkcje*. „Studia o Książce” 1993, s. 75–112; M. KOMZA: *Książka ilustrowana w oczach XIX-wiecznych odbiorców*. „Rocznik Gdański” 2001, z. 2, s. 219–227.

²⁵ Zob. M. STOLZMAN: *Dzieło literackie jako źródło wiedzy o książce*. W: *Z historycznych i metodologicznych problemów badań księgoznawczych i bibliotekoznawczych*. Red. Z. JABŁOŃSKI. Kraków 1985, s. 37–54; EADEM: *Wiedza o książce w dziełach literackich*. „Roczniki Biblioteczne” 1987, z. 1, s. 219–234;

Znakomitym źródłem poznania czytelniczych relacji – bliskości i więzi, jakie tworzyła lektura, a także czytelniczych praktyk i zwyczajów ulokowanych w historycznej czasoprzestrzeni jest malarstwo²⁶ (oprócz biografii i pamiętników, literatury pięknej i filmu)²⁷. Dzieło plastyczne jako obraz życia i zachowań właściwych danej kulturze, także kulturze książki²⁸, można uznać za *sui generis* dokument o wartościach poznawczych na podobnej zasadzie, jak uznaje się za taki dokument dzieło literackie²⁹. Przedstawienie autorskie jest zawsze subiektywne i indywidualne, lecz zbiór przedstawień podobnych pod względem treści znaczących, powtarzalnych, typowych, uznany być może za zbiór o wartościach paradokumentalnych, zwłaszcza wówczas, gdy konfrontowany jest z innymi zespołami źródeł historycznych. Dotyczy to przede wszystkim różnych nurtów realizmu w sztuce, a więc najogólniej drugiej połowy XIX i pierwszej XX wieku, w których zasada wierności prawdzie społecznej przeważała bądź pozosta-

---

Biblioteki i książki w literaturze. Red. K. BEDNARSKA-RUSZAJOWA. Kraków 1998, s. 17–25; K. BEDNARSKA-RUSZAJOWA: *Biblioteki i książki w utworach literackich. Rozterki badacza*. W: *Biblioteka i informacja w komunikowaniu. Jubileusz 25-lecia studiów Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej w Uniwersytecie Jagiellońskim*. Red. M. KOCÓJOWA. Kraków 2000, s. 173–178; K. BEDNARSKA-RUSZAJOWA: *Biblioteki w literaturze polskiej*. Kraków 2006.

²⁶ Zob. H. READ: *A Concise History of Modern Painting*. London 1963. Na źródła ikonograficzne jako istotne dla badania czytelnictwa historycznego wskazywali zwłaszcza Robert Darnton oraz Guglielmo Cavallo i Roger Chartier – redaktorzy i autorzy obszernej syntezy dziejów lektury w krajach Zachodu (*A History of Reading in the West*. Cambridge 1999). Por. A. ZDANOWICZ: *Odtwarzanie historii czytania: syntezy, monografie i nowe propozycje badawcze. Przegląd angielskojęzycznych prac z historii czytelnictwa, wydanych w latach 1992–2011*. „Roczniki Biblioteczne” 2012, z. 1/2, s. 191–224.

²⁷ Zob. J. KOSTECKI: *O niektórych problemach historyka czytelnictwa...* „[...] skupiając się na rekonstrukcji związków bądź dystansów pomiędzy poszczególnymi czytelnikami i ich kręgami – wykorzystujemy głównie tzw. dokumenty osobiste i posługujemy się metodami analizy treści” (s. 297); A. DRÓDZ: *Przydatność literatury pięknej w badaniach bibliologicznych*. W: IDEM: *Od Liber Mundi do hipertekstu. Książka w świecie utopii*. Warszawa 2009, s. 113–118; A.-M. CHAINTREAU, R. LEMAÎTRE: *Drôles de bibliothèques: le thème de la bibliothèque dans la littérature et le cinéma*. Préf. R. CHARTIER. Paris 1993. Za A. DRÓDZ: *Książki i biblioteki w perspektywie antropologii...*, s. 73.

²⁸ M. KOMZA: *Estetyka książki w badaniach bibliologicznych*. W: *Bibliologia i informatologia...*, s. 57–64; K. MIGOŃ: *Bibliologiczne problemy książki ilustrowanej...*

²⁹ Zob. *Dzieło literackie jako źródło historyczne*. Red. Z. STEFANOWSKA i J. SŁAWIŃSKI. Warszawa 1978.

wała w równowadze z dążeniem do oryginalności estetycznej. Sceny lektury stały się wówczas tematem jednym z najczęściej podejmowanych i w malarstwie, i w literaturze, bądź to jako motyw główny (zwykle w przedstawieniach plastycznych), bądź jako epizod (w tekstach literackich). W malarstwie klasycznym oprócz postaci samych czytelników (czy słuchaczy) wyraziście przedstawione są funkcje, jakie pełnią kierujący lekturą, a więc osoby mające wpływ na recepcję i postawy odbiorcze. Wobec dzieci pełniły tę funkcję zwłaszcza matka, babcia, opiekunka, starsze rodzeństwo, a także nauczyciel, bibliotekarz, wśród dorosłych – byli to animatorzy spotkań salonowych, mistrzowie, a często sami twórcy.

Tworzenie różnorodnych słownych i plastycznych wizualizacji lektury wiązano bardzo często z okresem dorastania, kiedy domaga się tego i natura biologiczna dziecka (potrzeba poznawania, kumulowania doświadczeń, nazywania emocji), i jego socjalizacja (uczenie się zachowań)³⁰. Wśród dziecięcej publiczności znacznie dłużej trwała praktyka czytania głośnego, a więc dzielonego z innymi, określanego w pewnej mierze przez osobowość lektora, czemu co najmniej do połowy XX wieku sprzyjała też szkolna nauka lektury³¹. Badania nad dziecięcą recepcją literatury nie mają długiej historii. Dopiero przełom XIX i XX stulecia, dynamiczny rozwój psychologii i nauk pedagogicznych, głośne w całej Europie *Stulecie dziecka* i inne prace Ellen Key, idee wychowania estetycznego w Niemczech (Heinrich Volgast, Charlotte Bühler), Anglii (Herbert Read) i w Polsce³² dostarczyły, w pewnym zakresie do dziś aktualnej, a następnie znacznie pogłębionej wiedzy o rozwoju dziecka pod wpływem oddziaływania sztuki i literatury jako ważnych jego

³⁰ Zob. Ph. ARIÈS: *Historia dzieciństwa: dziecko i rodzina w dawnych czasach*. Przeł. M. OCHAB. Gdańsk 1995.

³¹ Zob. Ch. VANDENDORPE: *Na początku było słuchanie*. W: IDEM: *Od papyrusu do hipertekstu. Esej o przemianach tekstu i lektury*. Przeł. A. SAWISZ. Warszawa 2008, s. 19–21.

³² W Polsce za pioniera idei wychowania przez sztukę, w tym przypadku poetycką, uznać można Ewarysta Estkowskiego już w połowie XIX wieku (S. TRUCHIM: *Ewaryst Estkowski. Zarys monografii*. Warszawa 1959). W latach międzywojennych i powojennych największy wkład w tym zakresie przyniosły liczne prace Stefana SZUMANA (między innymi *O sztuce i wychowaniu estetycznym*. Warszawa 1962), a w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych minionego stulecia studia Ireny WOJNAR (na przykład *Estetyka i wychowanie*. Warszawa 1964). W 1976 roku ukazało się wydanie głośnej pracy Herberta READA *Wychowanie przez sztukę*. Wrocław 1976.

stymulatorów. Do zmiany postawy dydaktycznej przyczyniły się także hermeneutycznie zorientowane nurty w humanistyce, zwłaszcza tak zwany zwrot etyczny, postrzegające lekturę jako działanie zmierzające do uruchomienia procesu „współmyślenia” z tekstem, do podejmowania twórczego z nim dialogu, estetycznego doświadczenia go, przeżywania *katharsis*, a dzięki temu egzystencjalnego wzbogacania osobowości młodego czytelnika³³. Lektura staje się albo „spotkaniem z Innym (przyjęcie »cudzej« perspektywy opisu i oceny świata), albo spotkaniem ze sobą »lektura apeluje do najgłębszych warstw psychiki«)”³⁴. Problematyka lektury i książki dzieci i młodzieży zostaje do wartościowana w naukach o kulturze, w literaturoznawstwie, a także bibliologii³⁵.

Sceny czytań dziecięcych w europejskim i polskim malarstwie realistycznym są równie liczne, jak z udziałem innych podmiotów czytających. Choć zróżnicowane, to zarazem podobne, obrazują typowe cechy dziecięcej lektury, zwłaszcza zwyczaj czytań domowych głęboko wówczas zakorzeniony w kulturze życia rodzinnego i grupowego, bez względu na środowisko społeczne³⁶. Cechą konstytutywną, bo znamionną dla wszystkich niemal przedstawień ikonograficznych, wydaje się przede wszystkim bliskość podmiotów uczestniczących w czytaniu, zobrazowanie książki jako ośrodka przyciągania, „skupiania wokół”, słowem – jako siły tworzącej wspólnotę lektury, co wyrażają zarówno fizyczna bliskość postaci, jak i podobieństwo ich emocji.

Najwcześniej datowane z wybranych przykładowo przedstawień, pochodzące ze słynnej kolekcji książek z ilustracjami Gustave’a Doré³⁷, wyraźnie określa, co jest czytane – opowieści

³³ Zob. L. WITKOWSKI: *Wstęp do problemu fenomenologii czytania (uwagi nie tylko seminaryjne)*. W: IDEM: *Między pedagogiką, filozofią i kulturą. Studia, eseje, szkice*. Warszawa 2007, s. 29–66; A. BURZYŃSKA: *Kulturowy zwrot teorii...*

³⁴ G. LESZCZYŃSKI: *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna netgeneracji*. Warszawa 2010, s. 155.

³⁵ Zob. A. HAS-TOKARZ: *Problematyka książki dla dzieci i młodzieży i jej odbioru w obszarze współczesnej bibliologii – o potrzebie badań interdyscyplinarnych*. W: *Bibliologia i informatologia...*, s. 111–124; J. KONIECZNA: *Dzieńniastowieczna książka dziecięca. Dokonania i perspektywy badawcze*. W: *Bibliologia i informatologia...*, s. 101–109.

³⁶ Zob. G. LESZCZYŃSKI: *Bunt czytelników...*, s. 126.

³⁷ Zob. M. KOMZA: *Artyści książki – dziewiętnastowieczny ilustrator Gustave Doré*. „Studia o Książce” 1989, t. 18, s. 221–262.

Charles'a Perraulta³⁸, które w końcu XVII wieku z dworskich salonów weszły do zasobu książki dziecięcej, tworząc potem przez kilka wieków jej kulturowy fundament³⁹. Centralnym motywem tego obrazu jest lektura przedstawiona jako swego rodzaju ośrodek grawitacji, wokół którego w różnych pozycjach i stanach uwagi gromadzą się słuchające dzieci. Przyciąga je i skupia możliwie blisko tyleż sama książka, co czytająca babcia lub niania, pełniąca funkcję „bajarki”. Wisząca na ścianie rycina zdaje się sugerować temat czytania. Doré, mający znakomite wyczucie dynamiki interakcji – dzięki któremu przypisywano mu nawet teatralizację przedstawień plastycznych⁴⁰ – znakomicie uchwycił dwie najważniejsze cechy dziecięcej lektury: żywe emocje czytelnicze (lęk i fascynację zarazem, rysujące się na twarzach słuchaczy od najstarszej dziewczynki, bardziej emocjonalnie zdystansowanej, po przestraszone dziecko najmłodsze) oraz wspólnotowy charakter, bliskość więzi, jaką tworzy.

Lektura jako szczególny rodzaj więzi wydaje się niemal stereotypowym ujęciem właściwym dla obrazów czytań dziecięcych. Przedstawienie Adolfa Tiedemanda z 1849 roku zatytułowane *Życie norweskich wieśniaków* bliskość tę obrazuje nieco inaczej. Małe dziecko piastowane przez czytającą matkę skłania starsze dziewczynki do większego, niż w poprzedniej scenie, dystansu. Lecz także tutaj książka stanowi centrum wspólnoty rodzinnej. Jest to ujęcie zarazem symboliczne, gdyż jedna z sióstr zasłuchana i całkowicie oddana lekturze przypomina ewangeliczną Marię, druga, niczym Marta, skupia się równocześnie na wykonywanej ręcznie pracy. W scenie brak sugestii, jaki rodzaj tekstu wywołuje tak głębokie skupienie słuchaczek. Mogły to być poczytne wówczas żywoty świętych, Biblia w popularnym opracowaniu lub apokryfy, ale równie prawdopodobne jest, że były to moralne powiastki augsburskiego kanonika ks. Christopha Schmida, wydawane od połowy wieku XIX w całej Europie w licznych tytułach, nakładach i edycjach, nie tylko choć głównie dla dzieci⁴¹.

³⁸ Zob. G. DORÉ: *Illustration de ma mère l'Oye*. [online] <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Perrault1.jpg> [dostęp: 22.03.2019].

³⁹ Zob. A. NIKLIBORC: *Od baśni do prawdy. Szkice z dziejów literatury zachodniej dla dzieci i młodzieży*. Warszawa 1981, s. 20–23.

⁴⁰ Zob. M. KOMZA: *Książka z teatrem związana*. „Roczniki Biblioteczne” 2003, nr 1/2, s. 90.

⁴¹ Zob. J. WILLE: *Die Jugenderzählungen Christoph von Schmids. Studien zum Volkslesestoff des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main 1969; I. SOCHA: *Sacrum w XIX-wiecznej literaturze popularnej dla dzieci*. W: *Dzieciństwo i sacrum*.

Lektorem, wokół którego zwykle koncentrują się sceny czytania, jest osoba emocjonalnie bliska słuchaczom, która niejako użycza książce swojej osobowości, a także autorytetu. Niemal zawsze w tej roli występują kobiety. To przede wszystkim matka lub babcia, czasem starsza siostra, wprowadzają dziecko w świat literatury. W przedstawieniu Konrada Krzyżanowskiego (ilustr. 1.)

Ilustracja 1. Konrad Krzyżanowski, *Babcia z wnuczkiem*, 1915, Muzeum Narodowe, Warszawa.

usytuowana na białym tle drobna postać wnuczka, żmudnie wnikającego w tekst, kontrastuje z dostojnością górującej nad nim postaci babci w czarnej szacie, symbolizując kontrast wiedzy i niewiedzy, doświadczenia i *tabula rasa*, ale zarazem więź pokoleń, która wyraża się we wprowadzaniu w rzeczywistość słowa – w tradycję i kulturę.

Najczęściej jednak w roli lektora, a zarazem mentora występuje matka otoczona, niemal otulona zasłuchanymi dziećmi, które zdają się tworzyć z nią jedno czytające ciało. Tak jest zwłaszcza na obrazach Augusta Macke'go, Jamesa J. Shannon'a⁴² czy George'a D. Leslie'a. Tytuł tego ostatniego, *Alicja w krainie czarów*, sugeruje, jaki tekst jest prawdopodobnie przedmiotem lektury, ale zarazem stanowi symboliczny komentarz puentujący uroki czytelnicy podróży⁴³.

Starsza siostra nie stanowi już w takim stopniu jak matka ośrodka bliskości i bezpieczeństwa. Co prawda, na obrazie Seymoura Josepha Guya, który wielokrotnie z upodobaniem malował sceny z książką (stworzył też podobne wersje tego przedstawienia), przysiadła na brzegu łóżka, blisko młodszego rodzeństwa, które z wielką uwagą, ale i lękiem w oczach, słucha przed snem sugestywnej opowieści (ilustr. 2.). Podkreślana ekspresją ciała lektorki emocjonalna treść, podobnie jak zapadająca wokół ciemność powodują, że bliskość siostry nie rozprasza strachów. Przeciwnie, wydaje się, że nawet celowo chce ona je potęgować.

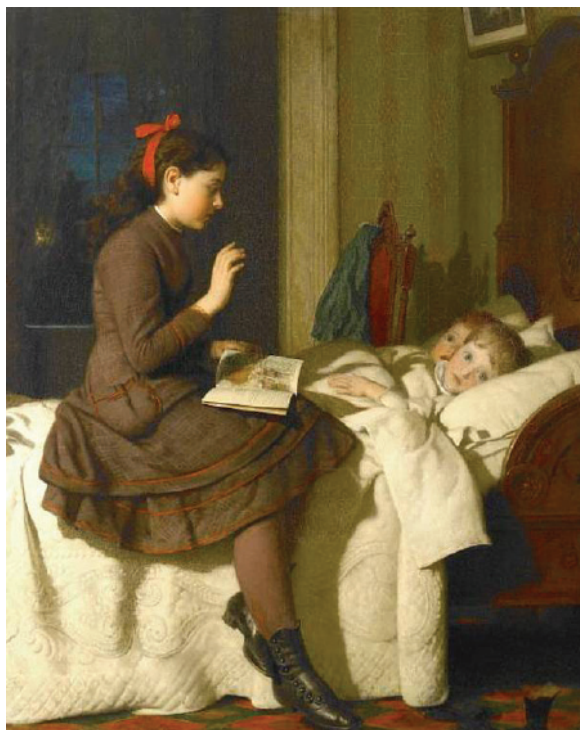
Narodziny w połowie XIX stulecia i rozpowszechnienie się od jego lat siedemdziesiątych książki obrazkowej uczyniły podmiotem lektury same dzieci, które nie potrzebowały już lektora ani przewodnika. Czytanie nadal sprzyja bliskości, lecz w grupie czytelników nie ma już przewodnika, który stanowiłby ośrodek kompetencji, ale i uczuciowego bezpieczeństwa⁴⁴. Powszechność alfabetyzacji sprawia, że to dzieci stają się lektorami dla, prawdopodobnie niepiśmiennych, dorosłych, którym, odkładając własną lekturę, chcą umożliwić poznanie prasowych aktualności, wchodząc tym samym w nowy dla siebie obszar testów⁴⁵.

⁴² Zob. J.J. SHANNON: *Jungle Tales*, 1895 [online] <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/12552> [dostęp: 22.03.2019].

⁴³ Zob. G.D. LESLIE: *Alice in Wonderland*, 1879 [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:George_Dunlop_Leslie_-_Alice_in_Wonderland.jpg [dostęp: 22.05.2019].

⁴⁴ Zob. C.A. SMITH: *The Young Readers*, 1893 [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carlton_Alfred_Smith,_1893_-_The_First_Lesson.jpg?uselang=pl [dostęp: 22.05.2019]; W. FIRLE: *The Fairy Thale*, ok. 1900 [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Walther_Firle_The_fairy_tale.jpg?uselang=pl [dostęp: 22.05.2019].

⁴⁵ E. ZAMPIGHI: *[Reading The News]*, przed 1924 [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eugenio_Zampighi_-_Reading_The_News.jpg?uselang=pl [dostęp: 22.05.2019].

Ilustracja 2. Seymour Joseph Guy, *The Bedtime Story*, 1878, San Antonio Museum of Art.

Pożegnanie z literaturą dziecięcą i wkroczenie na nowy łąd literackich doświadczeń związanych z literaturą dla dorosłych dokonują się, jak wiadomo, w okresie dorastania; wiek jest tu czynnikiem indywidualnym. Poszerzony repertuar tekstów nie zmienia od razu czytelniczych nastawień recepcyjnych. Nowe utwory są nadal odbierane według klucza emocjonalnego i na ogół chętnie czytane w bliskości. Obraz Augusta Amberga z Muzeum Narodowego w Poznaniu zatytułowany *Czytanie Werthera Goethego* znakomicie oddaje zarówno fizyczną, jak i emocjonalną bliskość młodych czytelniczek skupionych w kręgu lektury, w leśnym zakątku tworzącym specyficzny dla niej klimat estetyczny, a zarazem uczuciowy. O bliskości emocjonalnej świadczą rysujące się na twarzach przeżycia, ale także atrybut w ręku każdej postaci, który okazuje się niezbędny – chusteczka do ocierania łez. To badaj najlepsza w historii malarstwa ilustracja lektury empatycznej⁴⁶.

⁴⁶ Zob. A.W. AMBERG: *Vorlesung aus Goethes Werther*, 1871 [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wilhelm_Amberg_Vorlesung_aus_Goethes_Werther.jpg?uselang=pl [dostęp: 22.05.2019].

Przedstawienia plastyczne lektury dorosłych również obrazują wspólnotę czytania i przeżywania. Bliskość fizyczna w czasie lektury, wspólny tekst i temat są tutaj konsekwencją więzi towarzyskiej oraz intelektualnej, która już wcześniej zespała grupę, na przykład literatów czy artystów. Jeden z obrazów Théo van Rysselberghe'a ukazuje w scenerii parku grupę kobiet zauroczonych poezją, ekspresywnie czytana przez obecną prawdopodobnie pośród nich autorkę⁴⁷. Można przypuszczać, że jest to kółko literackie, które spotyka się, by wspólnie doświadczać estetycznych emocji i być może dzielić się doświadczeniami warsztatu twórczego. Drugi obraz tego samego artysty przedstawia koło męskie, skupione wokół bohatera wspólnej głośno czytanej lektury – Émile'a Verhaerena. Są to postaci historyczne, znani twórcy, których można identyfikować z nazwiska⁴⁸. Są pierwszymi słuchaczami, ale i pierwszymi krytykami tekstu autora. Atmosfera jest inna; podczas gdy we wspólnocie kobiecej dominowały podkreślone gestami ekspresja, uczuciowość czy nawet emfatyczne uniesienie, tutaj lekturze towarzyszą widoczne na twarzach skupienie, namysł, koncentracja. Obrazy zestawione razem świetnie ujmują różnice w wyrazach czytelniczej recepcji kobiet i mężczyzn.

Podejmowany w malarstwie bardzo często temat lektury salonowej nie zawsze wyrażał wspólnotę lektury, lecz często jedynie zgromadzenie osób uczestniczących we wspólnym czytaniu z obowiązku grzeczności wobec gospodarzy – od zainteresowanych po jawnie utrudzonych lub nawet znudzonych tekstem, jak na obrazie Władimira Makowskiego (*Literaturnoje cztenie*, 1866; Vikiart.org/en/vladimir-makovsky/literary-reading).

Indywidualny i wspólnotowy sposoby czytania współistniały w praktykach czytelniczych z różnym natężeniem, choć, jak wiadomo, od wieku XVI drugi, pielęgnowany nadal w grupach nieformalnych oraz w czytaniach dziecięcych – domowych i szkolnych, wyraźnie ustępował miejsca pierwszemu, by w końcu wieku XX powrócić w innej odsonie – zaktualizowany przez społeczności sieciowe. Czytanie ciche, indywidualne jako zwyczaj utrwały biblioteki i czytelnie publiczne. W obrazie Stan-

⁴⁷ Zob. T. VAN RYSSELBERGHE: *The Lecture by Emile Verhaeren*, 1903 [online] <https://www.mskgent.be/en/featured-item/lecture-emile-verhaeren-1903> [dostęp: 22.05.2019].

⁴⁸ Zob. T. VAN RYSSELBERGHE: *A Reading in the Garden*, 1902 [online] <https://www.wikiart.org/en/theo-van-rysselberghe/a-reading-in-the-garden-1902> [dostęp: 22.05.2019].

leya Spencera *Silent Prayer* grupa czytających samotnie, każdy z własnym tekstem, zintegrowana jest tylko wspólnym miejscem przebywania, sąsiedztwem w czytelni. Brak komunikacji, poza spojrzeciami. Symbolem oddzielenia czytelników nakazaną ciszą staje się ulokowany w centrum ogromny wazon z kwiatami, niczym przeszkoda zawłaszczająca przestrzeń i utrudniająca porozumiewanie się. Przestrzeń biblioteki nie jest więc miejscem czytelniczego spotkania, wypełnia ją „nabożne milczenie”⁴⁹. Przestrzeń salonu była otwarta na wspólne czytanie i dyskurs, przestrzeń biblioteki wyosobnia czytelników. Wymiana opinii musi być odłożona w czasie, a tym samym recepcja staje się uboższa w odcieniu na gorąco przeżywanych emocji. To przesunięcie w czasie możliwości czytelniczego współdzielenia miało istotny wpływ na recepcję, w coraz większym stopniu zapośredniczoną i emocjonalnie „ozieźbłą”⁵⁰. Współcześnie do dyskursu „na gorąco”, choć zapośredniczonego, pozwala powrócić sieć, sprzyja bowiem tworzeniu się wspólnot czytelnicznych, umożliwia społeczne upowszechnienie indywidualnych waloryzacji.

Równie wiele jak przedstawienia wspólnoty lekturowych doświadczeń, znajdujemy oczywiście w malarstwie europejskim obrazów czytania indywidualnego. Był to chętnie podejmowany typ malarstwa portretowego, gdzie jednak książka, zwłaszcza do wieku XVIII, była zwykle rekwizytem, oprócz innych potrzebnych do charakterystyki przedstawianej postaci. Dopiero koniec wieku XVIII, a zwłaszcza wiek XIX przyniósł nowy typ czytelnicznych portretów – przedstawiających nie tyle samą czynność czytania, ile obrazujących przede wszystkim emocje i myśli, jakie ono wywołało, marzenia towarzyszące lekturze; są to w ogromnej większości portrety kobiet⁵¹.

Wiek XX – w odróżnieniu od stulecia poprzedniego, kiedy lekturę często idealizowano, dowartościowując głównie jej funkcję empatyczną, ale też wysoką rangę kulturową – zdynamizował obrazy czytania, ukazując je zarazem jako czynność powszednią

---

⁴⁹ Zob. S.S. PRAYER: *Silent Prayer*, 1951 [online] <https://www.wikiart.org/en/stanley-spencer/silent-prayer> [dostęp: 22.05.2019].

⁵⁰ Na emocjonalne zdystansowanie, znamienne, oprócz innych cech, dla percepcji czytelników o wysokim poziomie kompetencji wskazywał już Bogusław SUŁKOWSKI w pracy *Powieść i czytelniczy. Społeczne uwarunkowanie zjawisk odbioru*. Warszawa 1972.

⁵¹ C. KIESEL: *Day-dreaming*, przed 1920 [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Conrad_Kiesel_-_Day-dreaming.jpg?uselang=pl [dostęp: 22.05.2019].

i użytkową. Zwłaszcza ilustracja prasowa pełniąca funkcję komentarza do rzeczywistości obrazowała czytania codzienne, choć wcale emocjonalnie nieobojętne, chętnie oświetlając aspekty komiczne, jak na przykład Norman Rockwell, jeden z najbardziej uznanych amerykańskich karykaturzystów prasowych pierwszej połowy XX wieku. Studentka, spodziewając się, że praca *baby sitter* oprócz zarobku umożliwi jej spokojne przygotowanie się do egzaminów, zaskoczona trudnością wyzwania, w popłochu czyta poradnik opieki nad dziećmi⁵². Młodzi małżonkowie, czytelnicy gazet o różnej orientacji politycznej, gwałtownie i zdecydowanie wyrażają swoją emocjonalną frustrację wynikającą z niezgodności stanowisk w dniu wyborów, prawdopodobnie prezydenckich⁵³.

Przedstawienia literackie i malarskie obrazujące właściwe lekturze relacje i interakcje miały niewątpliwie wpływ na upowszechnienie sposobów czytania. Malarstwo nie jest źródłem równie „wydajnym” jak pisane świadectwa lektury. Nierzadko jednak, bogatsze w niuanse, odzwierciedla, trudną do uchwycenia w inny sposób, fizyczność czytania w określonej czasoprzestrzeni, a także to, co w dokumentach pisanych niewyraźalne lub zubożone: aurę, emocje, a przede wszystkim relacje i więzi. Dla dzieci krąg lektury jest kręgiem domu, ciepła, bliskości opiekunów i rówieśników; dla dorosłych – kręgiem wspólnoty zainteresowań i przeżyć, choć czasem tylko miejscem wspólnego przebywania. Oprócz wpisanych w obraz wartości kojarzonych zwykle z lekturą (estetycznych, poznawczych, informacyjnych, użytkowych, a także etycznych) malarstwo dokumentuje tę ukrytą i nie zawsze uświadamianą jej wartość, jaką jest tworzenie bliskości, więzi, wspólnoty emocji, doświadczeń i przekonań. Uświadamia tym samym, że wybór, jakiego *a priori* ma dokonać czytelnik, to nie tylko wybór autora czy tekstów, (a więc „biblioteki”⁵⁴), lecz w równym stopniu wybór grupy odniesienia – z właściwymi jej tradycjami, kanonem, wzorami interpretacji oraz charakterem relacji i więzi, które współtworzy lektura.

---

⁵² Zob. N. ROCKWELL: *Babysitter*, 1947 [online] <https://www.wikiart.org/en/norman-rockwell/babysitter> [dostęp: 22.05.2019]. Dzieła Rockwella można przeglądać również na stronie muzeum Norman Rockwell Museum [online] <https://collection.nrm.org/#browse=enarratives.1>

⁵³ Zob. N. ROCKWELL: *Election Day*, 1948 [online] <https://www.wikiart.org/en/norman-rockwell/election-day> [dostęp: 22.05.2019].

⁵⁴ J. TOMKOWSKI: *Zamieszkać w bibliotece...*

Bibliografia

- „Wskrzeszenie czytelnika”. Z *Jeanem Hébrardem rozmawia Paweł Rodak*. „Pogranicza” 2006, nr 5.
- AMBERG A.W.: *Vorlesung aus Goethes Werther*, 1871 [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wilhelm_Amberg_Vorlesung_aus_Goethes_Werther.jpg?uselang=pl [dostęp: 22.05.2019].
- ARIÈS Ph.: *Historia dzieciństwa: dziecko i rodzina w dawnych czasach*. Przeł. M. OCHAB. Gdańsk 1995.
- BEDNARSKA-RUSZAJOWA K.: *Biblioteki i książki w pamiętnikach polskich XVIII–XX wieku. Rekonesans źródłowy*. Kraków 2003.
- BEDNARSKA-RUSZAJOWA K.: *Biblioteki i książki w utworach literackich. Rozterki badacza*. W: *Biblioteka i informacja w komunikowaniu. Jubileusz 25-lecia studiów Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej w Uniwersytecie Jagiellońskim*. Red. M. KOCÓJOWA. Kraków 2000.
- BEDNARSKA-RUSZAJOWA K.: *Biblioteki w literaturze polskiej*. Kraków 2006.
- Biblioteki i książki w literaturze*. Red. K. BEDNARSKA-RUSZAJOWA. Kraków 1998.
- BOROWIECKA E.: *Poznawcza wartość sztuki*. Lublin 1986.
- BURZYŃSKA A.: *Kulturowy zwrot teorii*. W: *Kulturowa teoria literatury*. Red. M. P. MARKOWSKI, P. NYCZ. Kraków 2010.
- BURZYŃSKA A.: *Teoria i lektura. Niebezpieczne związki*. „Pamiętnik Literacki” 2003, z. 1.
- CHARENTREAU A.-M., LEMAÎTRE R.: *Drôles de bibliothèques : le thème de la bibliothèque dans la littérature et le cinéma*. Préf. R. CHARTIER. Paris 1993.
- CHYMKOWSKI R.: *Autobiografie lekturowe studentów*. Warszawa 2011.
- CHYMKOWSKI R.: *Pozaliterackie zainteresowania czytelnicze studentów*. „Przełęcz Humanistyczny” 2003, nr 5.
- CHYMKOWSKI R.: *W stronę antropologii praktyk lekturowych*. „Kultura i Społeczeństwo” 2011, nr 2/3.
- Czas i wyobraźnia. Studia nad plastyczną i literacką interpretacją dziejów*. Red. M. KITOWSKA-ŁYSIAK, E. WOLICKA. Lublin 1995.
- DARNTON R., CAVALLO G., CHARTIER R.: *A History of Reading in the West*. Cambridge 1999.
- DORÉ G.: *Illustration de ma mère l’Oye*. [online] <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Perrault1.jpg> [dostęp: 22.03.2019].
- DRÓŻDŹ A.: *Książki i biblioteki w perspektywie antropologii kulturowej*. W: *Bibliologia i informatologia*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2011.
- DRÓŻDŹ A.: *Przydatność literatury pięknej w badaniach bibliologicznych*. W: IDEM: *Od Liber Mundi do hipertekstu. Książka w świecie utopii*. Warszawa 2009.
- Dzieło literackie jako źródło historyczne*. Red. Z. STEFANOWSKA i J. SŁAWIŃSKI. Warszawa 1978.
- FIRLE W.: *The Fairy Thale*, ok. 1900 [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Walther_Firle_The_fairy_tale.jpg?uselang=pl [dostęp: 22.05.2019].
- GOŁASZEWSKA M.: *Człowiek w zwierciadle sztuki. Studium z pogranicza estetyki i antropologii filozoficznej*. Warszawa 1977.
- HAS-TOKARZ A.: *Problematyka książki dla dzieci i młodzieży i jej odbioru w obszarze współczesnej bibliologii – o potrzebie badań interdyscyplinarnych*. W: *Bibliologia i informatologia*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2011.

- KIESEL C.: *Day-dreaming*, przed 1920 [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Conrad_Kiesel_-_Day-dreaming.jpg?uselang=pl [dostęp: 22.05.2019].
- KOBYLIŃSKA E.: *Hermeneutyczne ujęcie kultury jako komunikacji*. W: *O kulturze i jej badaniu. Studia z filozofii kultury*. Red. K. ZAMIARA. Warszawa 1985.
- KOMZA M.: *Artyści książki – dziewiętnastowieczny ilustrator Gustave Doré*. „*Studia o Książce*” 1989, t. 18.
- KOMZA M.: *Estetyka książki w badaniach bibliologicznych*. W: *Bibliologia i informatologia*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2011.
- KOMZA M.: *Książka ilustrowana w oczach XIX-wiecznych odbiorców*. „*Rocznik Gdański*” 2001, z. 2.
- KOMZA M.: *Książka z teatrem związana*. „*Roczniki Biblioteczne*” 2003, nr 1/2.
- KOMZA M.: *Książki-podarki. Historia, typologia, funkcje*. „*Studia o Książce*” 1993.
- KONIECZNA J.: *Dziewiętnastowieczna książka dziecięca. Dokonania i perspektywy badawcze*. W: *Bibliologia i informatologia*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2011.
- KOREDCZUK B.: *Biografia jako kategoria badawcza w polskiej bibliologii*. W: *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2007.
- KOREDCZUK B.: *Udział inteligencji prawniczej Królestwa Polskiego w kształtowaniu kultury książki (1815–1915)*. Wrocław 2011.
- KOSTECKI J.: *Charakterystyka wybranych społecznych sytuacji komunikacji czytelniczej w polskiej kulturze drugiej połowy XIX wieku*. „*Pamiętnik Literacki*” 1978, nr 4.
- KOSTECKI J.: *O niektórych problemach historyka czytelnictwa*. W: *Instytucje – publiczność – sytuacje lektury. Studia z historii czytelnictwa*. T. 5. Red. J. KOSTECKI. Warszawa 1994.
- KOSTECKI J., ROWICKA M.: *Biblioteki w zaborze rosyjskim w powieściach realistycznych II połowy XIX wieku*. W: *Ludzie i książki. Studia historyczne*. Red. J. KOSTECKI. Warszawa 2006.
- KOZIOŁEK K.: *Czytanie z innym. Etyka. Lektura. Dydaktyka*. Katowice 2006.
- KRZAK-WEISS K.: *Ilustracja polskiej książki drukowanej od XV do XVIII wieku. Zarys stanu badań i postulatory badawcze*. W: *Bibliologia. Problemy badawcze nauk humanistycznych*. Red. D. KUŹMINA. Warszawa 2007.
- LESLIE G.D.: *Alice in Wonderland*, 1879 [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:George_Dunlop_Leslie_-_Alice_in_Wonderland.jpg [dostęp: 22.05.2019].
- LESZCZYŃSKI G.: *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna netgeneracji*. Warszawa 2010.
- LESZCZYŃSKI G.: *Kulturowy obraz dziecka i dzieciństwa w drugiej połowie XIX i w XX w. Wybrane problemy*. Warszawa 2006.
- MAMZER H.: *Przemoc i tekst*. W: *Formy przemocy w kulturze współczesnej*. Red. H. MAMZER. Poznań 2006.
- MARKOWSKI M.P.: *Antropologia, humanizm, interpretacja*. W: *Kulturowa historia literatury*. Red. A. ŁEBKOWSKA, W. BOLECKI. Warszawa 2015.
- MICHALSKI K.: *Gadamer*. W: H.-G. GADAMER: *Rozum, słowo, dzieje. Szkice wybrane*. Przeł. M. ŁUKASZEWICZ, K. MICHALSKI. Warszawa 1979.

- MIGOŃ K.: *Bibliologiczne problemy książki ilustrowanej*. W: *Sztuka książki. Historia, teoria, praktyka*. Red. M. KOMZA. Wrocław 2003.
- Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XX wieku. Zbiór studiów*. Red. K. JAKUBIAK, A. WINIARZ. Bydgoszcz 2004.
- NIKLIBORC A.: *Od baśni do prawdy. Szkice z dziejów literatury zachodniej dla dzieci i młodzieży*. Warszawa 1981.
- NOWICKI A.: *Człowiek w świecie dzieł*. Warszawa 1974.
- O biografii i metodzie biograficznej*. Wstęp i wybór T. RZEPA, J. LEOŃSKI. Poznań 1993.
- PAPUZIŃSKA J.: *Rodzinna inicjacja literacka w przeszłości*. W: *EADEM: Inicjacje literackie. Problemy pierwszych kontaktów dziecka z książką*. Warszawa 1981.
- PAPUZIŃSKA J.: *Wpływ świata mediów na kształt książki dziecięcej i style jej odbioru*. W: *Książka dziecięca 1990–2005. Konteksty kultury popularnej i literatury wysokiej*. Red. G. LESZCZYŃSKI, D. ŚWIERCZYŃSKA-JELONEK, M. ZAJĄC. Warszawa 2006.
- PAWEŁCZYŃSKA A.: *Studia nad czytelnictwem*. Warszawa 1969.
- READ H.: *A Coincise History of Modern Painting*. London 1963.
- READ H.: *Wychowanie przez sztukę*. Wrocław 1976.
- ROCKWELL N.: *Babysitter*, 1947 [online] <https://www.wikiart.org/en/norman-rockwell/babysitter> [dostęp: 22.05.2019].
- ROCKWELL N.: *Election Day*, 1948 [online] <https://www.wikiart.org/en/norman-rockwell/election-day> [dostęp: 22.05.2019].
- Rodzina jako środowisko wychowawcze w czasach nowożytnych*. Red. K. JAKUBIAK. Bydgoszcz 1995.
- ROWICKA M.: *Sceny lektury w polskiej powieści realistycznej II połowy XIX wieku (zabór rosyjski)*. W: *Instytucje, publiczność, sytuacje lektury. Studia z historii czytelnictwa*. T. 3. Red. J. KOSTECKI. Warszawa 1991.
- RYSELBERGHE T. VAN: *A Reading in the Garden*, 1902 [online] <https://www.wikiart.org/en/theo-van-rysselberghe/a-reading-in-the-garden-1902> [dostęp: 22.05.2019].
- RYSELBERGHE T. VAN: *The Lecture by Emile Verhaeren*, 1903 [online] <https://www.mskgent.be/en/featured-item/lecture-emile-verhaeren-1903> [dostęp: 22.05.2019].
- SHANNON J.J.: *Jungle Tales*, 1895 [online] <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/12552> [dostęp: 22.03.2019].
- SMITH C.A.: *The Young Readers*, 1893 [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Carlton_Alfred_Smith,_1893_-_The_First_Lesson.jpg?uselang=pl [dostęp: 22.05.2019].
- SOCHA I.: *Sacrum w XIX-wiecznej literaturze popularnej dla dzieci*. W: *Dzieciństwo i sacrum. Studia i szkice literackie*. Red. J. PAPUZIŃSKA i G. LESZCZYŃSKI. Warszawa 1998.
- SPENCER S.: *Silent Prayer*, 1951 [online] <https://www.wikiart.org/en/stanley-spencer/silent-prayer> [dostęp: 22.05.2019].
- STOLZMAN M.: *Dzieło literackie jako źródło wiedzy o książce*. W: *Z historycznych i metodologicznych problemów badań księgoznawczych i bibliotekoznawczych*. Red. Z. JABŁOŃSKI. Kraków 1985.
- STOLZMAN M.: *Wiedza o książce w dziełach literackich*. „Roczniki Biblioteczne” 1987, z. 1.

- STOREY J.: *Kultura fanów*. W: *Studia kulturowe i badania kultury popularnej. Teorie i metody*. Red. J. BARAŃSKI. Kraków 2003.
- SUŁKOWSKI B.: *Powieść i czytelnicy. Społeczne uwarunkowanie zjawisk odbioru*. Warszawa 1972.
- SZUMAN S.: *O sztuce i wychowaniu estetycznym*. Warszawa 1962.
- TOMKOWSKI J.: *Zamieszkać w bibliotece*. Ossa 2008.
- TRUCHIM S.: *Ewaryst Estkowski. Zarys monografii*. Warszawa 1959.
- VANDENDORPE CH.: *Na początku było słuchanie*. W: IDEM: *Od papirusu do hipertekstu. Esej o przemianach tekstu i lektury*. Przeł. A. SAWISZ. Warszawa 2008.
- WAKSMUND R.: *Od literatury dla dzieci do literatury dziecięcej. (Tematy – gatunki – konteksty)*. Wrocław 2000.
- WILLE J.: *Die Jugenderzählungen Christoph von Schmid's. Studien zum Volkslesestoff des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt am Main 1969.
- WITKOWSKI L.: *Wstęp do problemu fenomenologii czytania (uwagi nie tylko seminaryjne)*. W: IDEM: *Między pedagogiką, filozofią i kulturą. Studia, eseje, szkice*. Warszawa 2007.
- WOJNAR I.: *Estetyka i wychowanie*. Warszawa 1964.
- ZAMPIGHI E.: [Reading The News], przed 1924 [online] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eugenio_Zampighi_-_Reading_The_News.jpg?uselang=pl [dostęp: 22.05.2019].
- ZDANOWICZ A.: *Biblioteczka rodzinna – projekt idealny*. „Prace Polonistyczne” 2006, t. 2.
- ZDANOWICZ A.: *Odtwarzanie historii czytania: syntezy, monografie i nowe propozycje badawcze. Przegląd angielskojęzycznych prac z historii czytelnictwa, wydanych w latach 1992–2011*. „Roczniki Biblioteczne” 2012, z. 1/2.